

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 4.9 / 2023

«МУҲАББАТ» КОНЦЕПТИНИНГ ДЕНОТАТИВ МАЪНОЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Казахбаева Азиза

Қорақалпоқ давлат университети

Аннотация

Ушбу мақолада «Муҳаббат» концептининг қорақалпоқ, ўзбек, рус ва инглиз тиллари луғатлардаги денотатив маънолари таҳлил қилинган. Натижада лексемаларнинг қорақалпоқ, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги маъноларини жадвал тарзида ишлаб чиқилди.

Калит сўзлар: концепт, ишқ, тўйғу, муҳаббат, лексема, денотатив, коннататив, синоним.

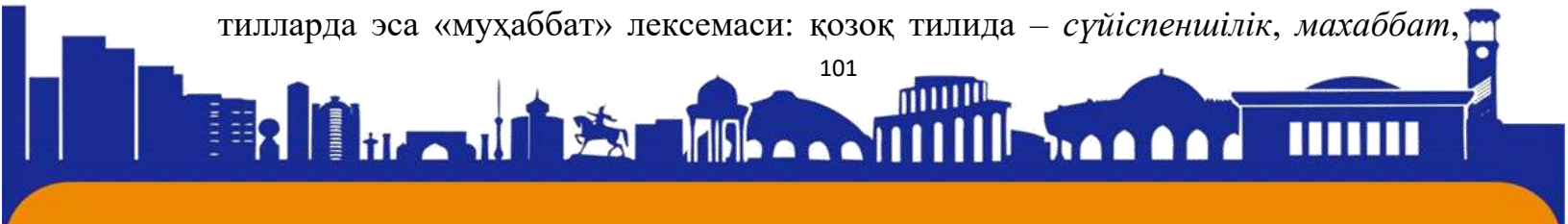
КИРИШ

Муҳаббат - қандайдир шахсқа ёки шахслар гуруҳига, ғояга ёки амалий лаёқатлилигига нисбатан пинҳоний ва кучли ҳис тўйғу бўлиб ҳисобланади ва у шахс сийратининг мустақил ва эркин ифодаси сифатида юзага келади. Муҳаббат тўйғусининг улуғворлиги ва мураккаблиги шунда, унда биологик ва маънавий, яққалик ва ижтимоий, интим ва умумий вазиятлар бамисоли битта нуқтага тупланади [15].

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Тадқиқотимиз объекти сифатида «Муҳаббат» концептининг қорақалпоқ, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги луғавий дефиницияларини таҳлил қилишда «Қорақалпоқ тилининг изоҳли лўғати», «Русско-каракалпакский словарь», «Туркий тилларининг этимологик лўғати», ва Мэриэм Вебстер ва Роже Тезауруслари каби лўғатлардан кенгдан фойдаланилди.

Маҳмуд Қашғари «Диван Луғат ат-Турк» сўзлигида (XI аср) «муҳаббат» лексемасининг ўрнига «иссиқлик» лексемаси | سلكك - «муҳаббат», «мулоқот», *кунул ~ иссиқлик карайк «юракда муҳаббат ўти ёниш»* деган маъносида берилган [1]. «Муҳаббат» лексемаси XII асрда турк тилига араб тилидан кириб келиб, М.И.Махмутовнинг «Араб-татар-рус тили лўғати»да «муҳаббат» лексемаса татар тилида *сөю, сөешү, зыйшық* лексемалари билан келтирилган [2]. Бошқа туркий тилларда эса «муҳаббат» лексемаси: қозоқ тилида – *сүйіспеншілік, махаббат*,

гашық [4]; қирғиз тилида – *ашықтық, сүйүү, махаббат* [5]; қарачай-болгар тилида – *сүймеклик, сүйюу* [6]; кумик тилида – *сюю, гъашыкълыкь* [7]; турк тилида – *sevgi, aşk, sevi* [8]; башқурт тилида – *яратыу, һөйөү, мөхәббәт, гишық* [9].

НАТИЙЖАЛАР

Н.А.Баскаковнинг «Рус-қорақалпоқ тиллари лўғати»да «мухаббат» лексемаси кўйидагича келтирилган: мухаббат – бу «любить» жақсы көриў лексемаси билан берилган бўлиб,

1) биреўди – бир затты *сүйиў, жақсы көриў, жақтырыў, унатыў*: ~ мать анасын сүйиў; ~ детей балаларды сүйиў; ~ родину ўатанды сүйиў;

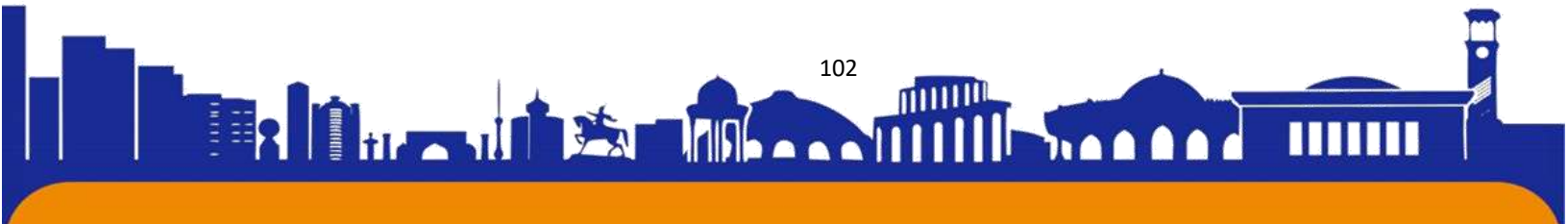
2) бир затқа бийимлиги болыў – *сүйиў, қызыгыў, инталы болыў*: ~ музыка – музыканы сүйиў; ~ путешествовать – саяхат етиўди сүйиў;

3) биреўге/бир затқа зәрүрлик сезиў – *жақсы көриў, қәлеў, жақтырыў*: цветы любят воду – гүллер суўды жақсы көреді [10].

Ш. Рахматуллаевнинг «Ўзбек тилининг этимологик луғати»да «Мухаббат» лексемасига кўйидагича таъриф берилган: **Мухаббат** – бу арабча сўз **muhabbat (un)** шаклига эга; ўзбек тилига хойи хутти товушини х товушига алмаштирилиб қабул қилинган; **muhabbat(un)** - **мухаббат**. Бу сўз асли ‘севди’, ‘кўнгил берди’ маъносини англатувчи **habba** феълининг II боб шакли **habbaba** сўзидан ҳосил қилинган мажхул нисбат сифатдоши бўлиб ‘севги’ маъносини англатади [3; 307].

Ундан ташқари ушбу луғатда «Мухаббат» лексемасининг «ишқ», «махбуб/махбуба», «ошиқ» лексемалари маънолари ҳам келтирилган. **Ишқ** - бу арабча сўз **ʿisq (un)** шаклига эга; ўзбек тилига қасралаи **айн** товушини **и** товушига алмаштирилиб қабул қилинган: **ʿisq - ишқ**. Бу сўз ‘севди’ маъносини англатувчи **ʿasiqa** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб, ‘севги’, ‘кучли мойиллик’ маъноларини англатади [3; 187].

«Қорақалпоқ тилининг изоҳли луғати»да «Мухаббат» концептининг «мухаббат» от лексемасининг кўйидагича синонимлари келтирилган: **Ашық, сүйиў, мухаббат** [11; 15]; **Ашықлық, сүйиўшилиқ** [11; 16]; **Мухаббат – Сүйиўшилиқ, унатыўшылық**. [13; 323]; **Ышқы – Адамның бир нәрсеге деген сүйиспеншилиқ сезими, мухаббаты**. [14; 581]; **Ышқы-мухаббат – Ашықлық, сүйиўшилиқ** [14; 581].

Қорақалпоқ тилидаги «муҳаббат» феъл-лексемасининг ҳам кўп синонимлик катори мавжудлигини кўришимиз мумкин: **Жақсы көриў** - сүйиў, қалей, унатыў [11; 161]; **Ышқы оты лаўлаў** – муҳаббаты, сүйиўшилиги артыў, күшейиў, зорайиў. Мәселен: [14; 581]; **Унаў** – жақсы көриў, қалей, жагыў, жагыныў. [14; 387]; **Сүйиў** – 1) Жақсы көриў, унатыў, қалей. 2) Жақсы көрип ернин тийгизиў, өбиў [14; 229]; **Ышқы зарын шегий** – муҳаббаттың азабын, қыйынышылығын көриў [14; 581]; **Ышқы кетиў** – кеўили кетиў, жақсы көриў, сүйип қалыў [14; 581]; **Жақтырыў** – 1) жагыў 1 феъллиниң өзгелик дәрежеси; 2) унатыў, жаратыў, қалей [12; 161]; **Ықлас төгий** – кеўил қойиў, кеўил аўдарыў, йошланыў [14; 573].

«Муҳаббат» (Love) концептининг инглиз тилидаги дефинициясини таҳлил қилиш орқали, биз қўйидагича маъноларини аниқладик:

- 1) *feeling of deep affection towards someone* (кимгадур чуқур яқинлик тўйғуси);
- 2) *sexual passion or desire* (жинсий кучли тўйғу, хоҳлаш);
- 3) *a person, a thing or an activity that you like very much* (жуда ёқадиган инсон, нарса ёки хунар);
- 4) *strong feeling of liking and caring for somebody/something* (кучли ёқтириш тўйғуси ва кимдур ёки нимадур ҳаққида ташвишланиш);
- 5) *sexual intercourse* (жинсий алоқа).

Концептнинг ядросини аниқлаш учун Роже Тезаурусига диққат қаратамиз (Roget's Thesaurus) ва қўйидагича маъноларини келтириб ўтамыз: *affection, fondness, tenderness, attachment, devotion, rapture, infatuation, adoration, admiration, adulation, predilection, sympathy, liking, attraction, weakness, preference, fancy, regard, passion, delight, enjoyment, pleasure* (яқинлик, меҳир, мулойимлилик, яхши кўриш, содиқлик, завқ, қизиқиш, тан бериш, нозиклик, мақтов, ҳавас, ҳамдартлик, ёқтириш, интилиш, ожизлик, афзаллик, фантазия, диққат, кучли сезим, завқланиш, лаззат) [16].

МУҲОКАМА

Таҳлилимиз натижасида «Муҳаббат» концептининг лўғавий лексемаларини қорақалпоқ, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги маъноларини қўйидагича жадвал тарзида ишлаб чиқдик. Ушбу жадвалдаги «муҳаббат» концепти лексемаларининг асоси сифатида қорақалпоқ тилидаги маънолари

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 4.9 / 2023

олиниб, уларни ўзбек, рус ва инглиз тилларига таржима қилиш орқали ишлаб чиқилди (жадвал 1).

Жадвал 1.

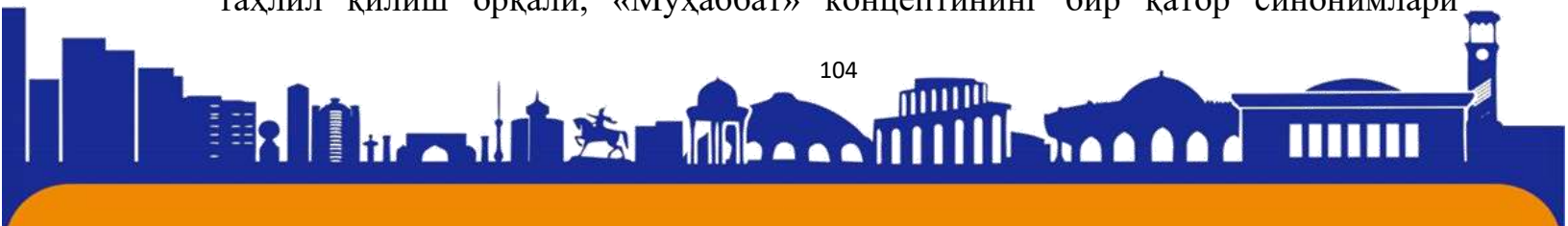
«Муҳаббат» концептининг лўғавий лексемаларини қорақалпоқ, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги маънолари

№	Қорақалпоқ	Ўзбек	Рус	Инглиз
1	Ашық	Ошиқ	Влюбленный	Lover
2	Сүйиў	Севиш	Любить	To love
3	Муҳаббат	Муҳаббат	Любовь	Love
4	Ашықлық	Ошиқлик	Увлечение	Love
5	Сүйиўшилиқ	Севиш	Любить	To love
6	Ышқы	Ишқ	Чувство	Passion
7	Ышқы-муҳаббат	Ишқ-муҳаббат	Страсть	Affection
8	Жаксы көриў	Яхши кўриш	Любить	To fall in love
9	Ышқы оты лаўлаў	Ишқ ўти	Пылать любовью	Ardor
10	Унаў	Ёқтириш	Нравиться	Liking
11	Ышқы зарын шегиў	Ишқ	Страстно любить	Passion
12	Ышқы кетиў	Кучли мойиллик	Сильное влечение	To fall in love
13	Жактырыў	Ёқтириш	Нравиться	Liking
14	Ықлас төгиў	Иқлос	Любоваться	To fall in love

ХУЛОСА

Тадқиқот давомида типологик жиҳатдан ҳар ҳил тузулишга эга бўлган қорақалпоқ, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги «Муҳаббат» концептининг лўғавий маъноларини умумийлаштириб, қўйидагича хулоса қилинди:

- аглютинатив тиллар қаторига кирувчи қорақалпоқ тилидаги лўғатларни таҳлил қилиш орқали, «Муҳаббат» концептининг бир қатор синонимлари

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 4.9 / 2023

аниқланди: от - *ашық, сүйиу, мухаббат, сүйиушилик, ашықлық, ышқы-мухаббат, садықлық*; феъл - *жақсы көриу, сүйип қалыу, ашық болыу, хәуесленуиу, жақтырыу, ықласланыу, қәлеу, жаратыу*, ва бошқалар.

- тадқиқ қилинаётган инглиз тил манзарасида «Мухаббат» (Love) лексемасининг синонимлик қаторини ўрганиш орқали базибир лексемалар бошқаларига қараганда кўпроқ учрашади: «*passion*», «*adore*», «*revere*», «*favor*», «*fond*», «*idolize*», «*relish*», «*admire*», «*appreciate*», «*cherish*», «*dote (on)*», «*esteem*», «*fancy*», «*like*», «*prefer*», «*worship*».

- Ушбу концепт жуда ҳам мураккаб тузилишга эга бўлиб, уни тўлиқ тушуниш учун фақат гина денотатив яъни лўғавий маъносини ўрганиш етарли эмас балки унинг коннотатив маъноларини ҳам аниқлаш зарурати борлиги аниқланди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

a) Кашгари М. Диван Лугат ат-Турк / перевод З.А. Ауезовой. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – С. 179.

b) Махмутов М.И. Арабско-татарско-русский словарь: в 3 т. Т. 1. / М.И.Махмутов, К.З.Хамзин, Г.Ш.Сайфуллин. – Казань: Иман, 1993. – С. 339.

c) Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. - Тошкент, «Университет», 2003.

d) Русско-казахский словарь / под ред. Г.Г. Мусабаева: в 2 т. Т. 1. – Алма-Ата: Гл. ред. Казахской советской энциклопедии, 1978. – С. 346.

e) Русско-киргизский словарь / под ред. К.К. Юдахина. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. – С. 335.

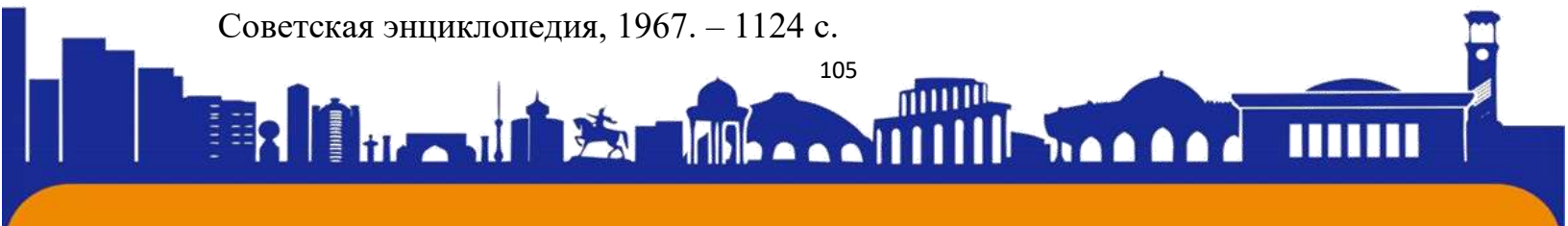
f) Русско-карачаево-балкарский словарь / под ред. Х.И.Суюнчева и И.Х. Урусбиева. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – С. 26.

g) Русско-кумыкский словарь / под ред. З.З.Бамматова. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1960. – С. 387.

h) Русско-турецкий словарь / сост. В.Г.Щербинин. – М.: Русский язык, 1989. – С. 679.

i) Русско-башкирский словарь / отв. ред. К.З.Ахмеров. – М.: Советская энциклопедия, 1964. – С. 365.

j) Русско-каракалпакский словарь/ отв.ред. Н.А.Баскаков. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – 1124 с.

к) «Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі» I том. Нөкіс. Қарақалпақстан. 1982. – Б. 15.

л) «Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі» II том. Нөкіс. Қарақалпақстан. 1984. – Б. 42.

м) «Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі» III том. Нөкіс. Қарақалпақстан. 1988. – Б. 323.

н) «Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі» IV том. Нөкіс. Қарақалпақстан. 1992. – 636 б.

о) Өзбекстан Миллий энциклопедиясы. – 907 б.

р) Roget's Super Thesaurus, 4th Edition. Marc McCutcheon. Writer's Digest Books. 2010.

қ) Nizamaddinovna S. A. Specific Expression of the Concept "Love" at the Level of Lexical Units //Journal of Ethics and Diversity in International Communication. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 49-53.

ғ) Sadullaeva A. THE CONCEPT OF "LOVE" IN THE NOVEL "TERBENBES" //Science and Innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 8. – С. 1957-1961.

